

УДК 340.12:340.5

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.1-2.10>

Янчук Н. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0491-0995

РОЛЬ ПРАВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

THE ROLE OF LAW IN ENSURING THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Стаття присвячена системному аналізу регулятивних можливостей права як одного з факторів забезпечення сталого розвитку.

У статті звернуто увагу на те, що проблеми розробки стратегії виживання людства спонукають до усвідомлення та наукового аналізу глобальних проблем та ролі права в реформуванні суспільства. Це ставить нові завдання перед правовою наукою, що обумовлює необхідність перегляду та коригування механізмів правового регулювання, особливо у сфері економічного та соціального розвитку.

Вказується на те, що за умов глобальної екологічної кризи право не може залишатися на старих методологічних засадах. Концепція сталого розвитку веде до перегляду існуючих підходів до праворозуміння, що не обумовлює появу нового типу праворозуміння, а формування такого типу праворозуміння, що не заперечує екологічну детермінантність права. Тому право повинно бути діалогічним, уявляючись як праворозуміння різних правових культур та цивілізацій.

Автор статті наголошує на потребі переосмислення ролі права в формуванні суспільства сталого розвитку. Право не має розвиватися в постфактумній логіці, а працювати на випередження.

В статті акцентується увага на тому, що трансформація поглядів відносно правової природи права сталого розвитку лише набирає своїх обертів. Вчені так і не змогли домовитись відносно статусу права сталого розвитку. Одна група вчених наполягає на формуванні нової галузі права, інша група вчених виходить з того, що це штучний феномен, в якому важко визначити об'єкт та предмет.

Досліджуючи проблематику права як ключового фактору забезпечення концепції сталого розвитку, автор наголошує на тому, що розробка цих питань має величезне значення в умовах росту популярності концепції сталого розвитку, що спостерігається за останнє десятиліття.

Ключові слова: сталий розвиток, право сталого розвитку, концепція, правове регулювання, правове забезпечення сталого розвитку, екологізація права.

The article is devoted to a systematic analysis of the regulatory possibilities of law as one of the factors of ensuring sustainable development.

The article draws attention to the fact that the problems of developing a strategy for the survival of humanity encourage awareness and scientific analysis of global problems and the role of law in reforming society. This poses new challenges to legal science, which makes it necessary to revise and adjust mechanisms of legal regulation, especially in the field of economic and social development.

It is pointed out that under the conditions of the global environmental crisis, the law cannot remain on the old methodological foundations. The concept of sustainable development leads to a revision of existing approaches to legal understanding, which does not cause the emergence of a new type of legal understanding, but the formation of such a type of legal understanding that does not deny the ecological determinants of law. Therefore, the law should be dialogic, being imagined as the legal understanding of different legal cultures and civilizations.

The author of the article emphasizes the need to rethink the role of law in the formation of a society of sustainable development. The law should not develop in a post-factum logic, but work in advance.

The article focuses on the fact that the transformation of views regarding the legal nature of the right to sustainable development is only gaining momentum. Scientists have not been able to agree on the status of the right to sustainable development. One group of scientists insists on the formation of a new field of law, another group of scientists assumes that this is an artificial phenomenon in which it is difficult to define the object and subject.

Investigating the issues of law as a key factor in ensuring the concept of sustainable development, the author emphasizes that the development of these issues is of great importance in the context of the growing popularity of the concept of sustainable development observed over the last decade.

Key words: sustainable development, sustainable development law, concept, legal regulation, legal support of sustainable development, greening of law.

У другій половині ХХ ст. людство усвідомило необхідність переходу до нової моделі розвитку. Проблеми, які постали перед людською цивілізацією в ХХ ст., а саме зменшення матеріального балансу біосфери, зростання чисельності народонаселення, соціальна нерівність, екологічна криза, вимагають нового підходу для свого вирішення. Безперервне поглиблення кризових явищ у багатьох сферах світового розвитку спричинило необхідність корекції його цілей і пріоритетів, обґрунтування нових ціннісних та морально-етичних критеріїв, формування нового світогляду.

Усвідомлення цього спонукає держави до пошуку принципово нових підходів при вирішенні питань соціально-економічного розвитку та ефективного природокористування. Одним із таких підходів є концепція сталого розвитку, яка інтерпретує докорінні зміни життєдіяльності суспільства. Розробка та реалізація концепції сталого розвитку є стратегічним завданням кожної держави, яка допоможе змінити світосприйняття людей та забезпечить спільне майбутнє Українського народу.

Україна проголосила ідеологію сталого розвитку державною стратегією на ХХІ ст. Реалізація цієї стратегії потребує відповідного теоретичного забезпечення. Але відсутність поступу у формуванні національної концепції сталого розвитку та відповідної законодавчої бази призводить до виснаження природних ресурсів і віддаляє Українську державу від світового курсу переходу на шлях сталого розвитку. Час, який минув після конференції в Ріо-де-Жанейро (1992), самміту в Йоганнесбурзі (2002) та самміту в Нью-Йорку (2015), на якому міжнародне співтовариство затвердило новий порядок денний в області сталого розвитку на період 2016-2030 рр. – «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», свідчить, що глобальна програма змін поки що не знайшла свого відображення в національних програмах розвитку, а тим більше практичного втілення в життя. Потрібна зміна державного ставлення до цієї проблеми і якісно новий рівень її наукового та практичного правового забезпечення. Закріплена в нормах права модель сталого розвитку була би формою відповідальності сучасного суспільства і держави перед майбутніми поколіннями за створення сприятливих умов для задоволення потреб. Реалізація основних положень сталого розвитку, закріплених у нормативно-правових актах, мала би сприяти подоланню негативних стереотипів у цій сфері. Тому дедалі актуальнішим стає дослідження правових проблем, які ставить концепція сталого розвитку.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Л. Брауна, М. Бринчука, К. Гамільтона, Г. Гарднера, К. Даніеляна, В. Данілов-Данільяна, В. Лося, К. Лосєва, Б. Маклярського, М. Мاستушкіна,

Б. Міркіна, М. Моїсєєва, Л. Наумова, В. Писарева, Ф. Раянова, М. Сваминатхана, А. Урсула, Б. Шнай-дера, С. Шмидхейні та ін. Незважаючи на досить помітний обсяг наукових публікацій, теорія та методологія сталого розвитку розроблена недостатньо повно. Потребує більш широкого дослідження питання роль права в забезпеченні концепції сталого розвитку, що пояснюється незначною кількістю досліджень із цієї проблематики.

Мета дослідження полягає в теоретико-правовому аналізі ролі права в забезпеченні концепції сталого розвитку, а також формування науково-теоретичних і практичних висновків щодо правової природи права сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку зародилась в рамках міжнародного екологічного права. І на національному рівні це питання вважалось «вотчиною» екологічного права. Однак в сучасному світі сталий розвиток набув статусу найбільш важливого та впливового правового та політичного принципу у всіх сферах життєдіяльності, зокрема в якості провідного маркера в області законодавчої діяльності.

Концепція сталого розвитку стала провідною державною ідеологією ХХІ ст., котра не лише змінює управлінські моделі, але й породжує переосмислення правової складової, адаптування нових нормативних масивів, котрі б враховували нову модель розвитку цивілізації.

Термін «сталий розвиток» запропонований Міжнародною комісією Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку. Із того часу це поняття сприймається вченими неоднозначно. Так, деякі вчені «сталий розвиток» називають «однією з утопій людства», що не має чітких орієнтирів, меж, тим самим дозволяє багато фантазувати про цільові орієнтири, шляхи та засоби наближення до кінцевої мети. Те, що сьогодні написано про «сталий розвиток», залишає більше питань, ніж дає відповідей.

Суперечливість полягає в тому, що в одному словосполученні об'єднанні два зовсім протилежні слова: «сталість», що означає рівновагу, збалансованість та «розвиток», який можливий лише за умови відходу від сталості. Неоднозначність розглянутого поняття полягає в тому, що «сталість» можна зрозуміти і як здатність утримувати рівновагу і як стабільність, яка не передбачає змін. Оскільки до цього часу висловлюються претензії як щодо означення цього терміна, так і до українського перекладу, необхідно навести деякі його тлумачення. Так, М. Моїсєєв, аналізуючи історію терміна, зазначає, що в 20-х роках ХХ ст. німецький біолог Ервін Бауер пропагував поняття «стала нерівновага», використовуючи термін «sustainability» у значенні «приспосовуваність». Дещо пізніше в біології цей термін застосовували у значенні «самопідтримуючий» стосовно популяції [1, с. 4].

Міжнародна комісія під керівництвом прем'єр-міністра Норвегії пані Г. Х. Брундланд у своїй

доповіді вперше застосувала поняття «sustainable development», яке перекладається як «сталий розвиток», та надала йому визначення. Під ним розуміють «такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [2, с. 50].

Ідея сталого розвитку стає свого роду цивілізаційним вектором розвитку, який здатен значно трансформувати правові системи сучасності. В різних державах, в межах міжнародних організацій, на міжнародному та національному рівні приймаються нормативно-правові акти, що покликані регулювати суспільні відносини, детермінуючі сталий розвиток.

У загальній теорії права існує припущення про те, що розуміння права в новому столітті буде зовсім іншим, заснованим на інтеграції суспільного та природного знання, на істотному переосмисленні звичних для людства уявлень про зв'язок суспільства, природи, космосу, біологічного та соціального, матеріального та духовного, раціонального та ірраціонального.

У юридичній літературі висловлюється думка про необхідність нового розуміння права, яке не зводиться лише до догматизму чи навпаки. Глобальна екологічна криза вимагає нового юридичного світосприйняття, яке повинно бути безсумнівно екологізованим: взаємовідносини між природою та людиною повинні бути віднесені до визначаючих правових основ, цілей правового розвитку суспільства – поряд з ідеалами свободи, рівності та справедливості. Право завжди було вираженням соціальних цінностей, що існують у тому чи іншому суспільстві за різних історичних періодів розвитку. Право ХХІ ст. повинно служити мірою безпеки та гармонічних відносин між людиною та природою. Саме тому забезпечення основних постулатів ідеології сталого розвитку правом повинно розглядатися як важливий показник справедливості та моральності права, з одного боку, та закону – з іншого, що буде доводити прийняття правом виклику нової моделі розвитку. Виходячи з того, що «...право у своєму аксиологічному вимірі є ... певною формою правових цінностей, специфічною формою правового обов'язку», нове розуміння права вимагає включення вимог екологічного імперативу до числа правових цінностей, поряд із іншими цінностями, що притаманні праву. Що стосується позитивного права, то подібні зміни означають посилення екологічної складової при прийнятті нормативно-правових актів.

Однак подібний еколого-правовий максимум – це справа далекої перспективи, що ж стосується сьогодення, то при всіх відмінностях в інтерпретації права не виникає жодного сумніву стосовно того, що будь-яке розуміння права упирається в поняття норми. Але точно також неможливо уникнути «широкого» розуміння права, адже право є набагато складнішим

і масштабнішим, ніж це може здатися, виходячи із його визначення як сукупності норм права. Смысл права є багатогранний. Як справедливо зазначає Ж.-Л. Бержель: «...Право як таке є одночасно продуктом соціального порядку та прояву волі людини, явищем матеріальним та сукупністю моральних та суспільних цінностей, ідеалом та реальністю, явищем історичного плану та нормативного порядку, комплексом внутрішніх вольових актів та актів підпорядкування зовнішньому, актів свободи та актів примусу... Що стосується різних проявів права, вони мають частковий характер та виражають більшою чи меншою мірою те, що залежить від конкретної юридичної техніки: чи соціальний устрій, чи моральні цінності, індивідуалізм чи колективізм, владу чи свободу...» [3, с. 36].

Загальновідомо, що фактичне існування суспільних відносин може не відповідати як законодавству в цілому, так і окремим законам. Тоді виникає протиріччя між правом та законодавством. Саме такий стан речей склався навколо концепції сталого розвитку, яка вимагає правового вираження та законодавчого закріплення. Але по відношенню до концепції сталого розвитку право відіграє пасивну роль, воно мовчить – зміст нормативно-правових актів не відповідає реально існуючим суспільним відносинам, тенденціям у сфері сталого розвитку. Аналізуючи ситуацію, що склалася у сфері переходу до нової моделі розвитку цивілізації за допомогою права, доречно навести цікаві роздуми Альберта Швейцара: «...настав безрадісний час спростування, вихолощування та деморалізації правосвідомості. Ми живемо в період відсутності права. Парламенти легковажно фабрикують закони, що суперечать праву. Держава обходиться зі своїми підданими, зовсім не турбуючись про збереження у людей хоча б якого-небудь відчуття права... Юристи допустили занепад права та правосвідомості. Але вони тут ні до чого. Просто в мисленні їх часу відсутнє уявлення про те, на чому повинно базуватися живе уявлення права. Право стало жертвою відсутності світогляду» [4]. Уявляється, що ці слова цілком можна віднести і до нинішньої ситуації в Україні. Але ж саме право є тим інструментом, за допомогою якого забезпечується єдність суспільства, здатність протистояти різним конфліктам.

Ідея включення природи до державно-правового процесу не є новою. Вона бере свій початок ще за часів античності, коли «...думка про природне, божественне та космічне призначення права, виходячи зі сфери людських відносин, спрямовувалась у Всесвіт» [5, с. 168]. Думка про включення природи до правових відносин висловлювалася ще стоїками, які вважали, що існують вічні норми природи і людство повинно їм підкорятися.

Протягом всієї історії людство шукало механізми збереження сталості своїх систем, спочатку

інстинктивно, а потім свідомо. Таким механізмом були норми – соціальні, технологічні, організаційні. Вони допомагали самозбереженню людських співтовариств, регулювали відносини не лише людей між собою, але й людей з природою.

При всій значимості різних норм, які діють в людському суспільстві, особливе місце належить правовій нормотворчості. Це пояснюється певним переліком причин: по-перше, політичні, соціальні, релігійні та інші норми, які існують та діють в суспільстві, можуть бути суперечливими, виражати інтереси певних соціальних груп, конфесій, партій і т. ін. Лише право як сукупність загальнообов'язкових норм є єдиною системою, яка прагне скоординувати та впорядкувати діяльність людей. По-друге, лише міждержавне співробітництво у змозі виробити норми міжнародного права, які будуть спрямовані на попередження конфліктів та надаватимуть сталості процесу світового розвитку [6, с. 67].

Контент-аналіз зарубіжної наукової літератури дозволяє констатувати, що в наукових розвідках домінує позиція, що стан нормативного регулювання в області сталого розвитку може бути охарактеризований як сегментування та фрагментування; норми зазвичай об'єктовані зовні в недержавних джерелах, і ступінь дифундування «жорсткого» та «м'якого» права в цій області гранично висока з явним переважанням останнього. Для сучасного стану нормативного регулювання сталого розвитку характерні деяка хаотичність, адхократичність, децентралізованість, гібридність з явною перевагою неправового масиву норм (норм недержавного регулювання), що дозволяє прийти до припущення, що концепція права сталого розвитку може будуватися не в системній, але в мереженій логіці [7, с. 120].

Сама концепція сталого розвитку незважаючи на більш ніж піввікову історію все ще знаходиться на стадії свого становлення та активного розвитку, суспільні відносини, які її детермінують, масштабують в глобальному контексті, стали каталізатором формування нового правового масиву – права сталого розвитку із притаманним йому предметом правового регулювання.

Варто наголосити, що права сталого розвитку є певного роду правове припущення та terra incognita, яке, між іншим, засвідчує певні зміни в правовій надбудові сучасного суспільства, яке ставить перед собою завдання побудови суспільства сталого розвитку.

Дискусійним у правовій науці залишається питання визначення права сталого розвитку в якості галузі права. Вчені поділилися на два протилежні табори: одна група вчених стоїть на позиціях формування нової галузі права зі своїм відокремленим предметом та методом, друга група вчених виходить з того, що поняття «право сталого розвитку» є суто умовним поняттям, за яким стоїть масив нормативно-правових актів комплексного характеру.

Одним із аргументів апологетів наукового підходу, згідно з яким висловлюється скепсис щодо самостійного статусу права сталого розвитку в якості галузі права (самостійної чи то комплексної) є твердження, що право сталого розвитку – це штучний феномен, в якому важко визначити об'єкт та предмет, а його поява прирівнюється до появи абсурдних «трамвайно-тролейбусного», «лазново-прального» чи «бакалійно-гастрономічного» права. Разом з тим, специфічний характер відносин, що потребують негайного регулювання мало в кого викликає заперечення. В певному сенсі право сталого розвитку подібне праву інформаційних технологій (цифровому праву) як новим юридико-нормативним режимам, це право глобальних викликів, це правова модель розвитку суспільства сталого розвитку.

Не секрет, що чітке визначення предмету галузі права – це шлях до вирішення багатьох проблем, в тому числі і зняття питання щодо штучності галузі права. Вчені, які ратують за визнання права сталого розвитку в якості самостійної галузі права пропонують визначення предмету. Однією із усталених є позиція, відповідно до якої «предметом права сталого розвитку виступає динамічний комплекс суспільних відносин, що детермінують сталий розвиток: екологічні, соціальні та корпоративні відносини (відносини сталого розвитку), які виникають у зв'язку із розвитком суспільства, націленого на задоволення потреб нинішнього покоління без підризу при цьому можливостей задовольняти потреби майбутніх поколінь» [7, с. 121].

При цьому, право сталого розвитку не зводиться до екологічного, кліматичного, міжнародного права, воно інкорпорує принципи та окремі інститути різних галузей права (цивільного, трудового, фінансового, земельного, корпоративного, інвестиційного тощо), виступаючи складним та комплексним явищем правової дійсності та потребує формування нового мультидисциплінарного ядра.

М. Деклеріс визначає суттєву особливість, що відрізняє право сталого розвитку від попереднього права, котра виражається в тому, що перше стане відкритою системою безперервної комунікації із суспільством, що побудована на принципах прозорості та довіри до права, інформованості на стадіях нормотворчості, широкої участі в певних публічних проблемах, підзвітності та зворотнього зв'язку для цілей коректування та адаптації права [8].

При цьому сталий розвиток має базуватися на так званих сталих нормах, які представляється можливим визначити як перспективні та прогресивні норми такої системи права, котра гнучко підлаштовується під будь-які економічні, політичні, екологічні, соціальні виклики.

Підсумовуючи вищезазначене, слід наголосити, що у зв'язку з необхідністю переходу на шлях сталого розвитку перед правовою наукою постає ряд

завдань: по-перше, теоретичне наповнення правового фундаменту нової моделі розвитку суспільства та держави – моделі сталого розвитку; по-друге, перегляд галузевого законодавства з позиції сталого розвитку. Сталий розвиток ставить на порядок денний питання екологізації всіх галузей права, оскільки концепція сталого розвитку стосується не лише навколишнього середовища, але й торкається усіх сфер суспільного життя людини. Звідси і правове забезпечення концепції сталого розвитку перетворюється в завдання всієї юриспруденції, а не певної її частини.

Щодо питання статусу права сталого розвитку, то варто відмітити, що учасники дискусій здебільшого обмежуються лише загальними міркуваннями. Для прибічників як однієї, так і іншої точки зору характерні розпливчатість та відсутність серйозних аргументів та контраргументів в обґрунтування власної позиції. В зв'язку з цим, виникають питання, які очікують своєї відповіді: чи є достатні підстави для виокремлення права сталого розвитку в окрему галузь? Чи мова може йти лише про екологізацію права? Відповідь на ці питання має стати предметом подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел:

1. Moiseev N.N. «Sustainable development» or the strategy of the transitional period. *Green world*. 1995. № 14. P. 3–5.
2. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future 1987 UN Doc/ A/42/47 (1987) Режим доступу : <http://haditat.igc.org/open-gates/wced-ocf.htm>.
3. Bergel J.-L. *Théorie générale du droit*. Dalloz, 1989. 464 p.
4. Schweitzer A. *Ehrfurcht vor dem Leben: Grundtexte aus fünf Jahrzehnten*. Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1168hmk>
5. Sustainable development and international economic cooperation: implementation of the Program of Action. New York: UN, 1999. 29 p.
6. Янчук Н.Д. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 195 с.
7. Majorina M. Law of sustainable development: essence, subject and methodology. *Lex*. 2022. Vol. 75. № 5. P. 117–126.
8. The Law of Sustainable Development: General Principles by Michael Decleris. Режим доступу: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/28d5c957-eb81-4ef2-8cdc-31aa28436206/language-en>